

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

ԳԵՂԵՑԻԿԸ ԼԵՋՈՒԻՆ ՄԷՋ

(ԵՐԱՐԻՊԿ՝ ՏԵՍ ԲԱԶՄ՝ ԿԵ՝ ԷՋ 529)

Ջ .

Եզմիկեան Ներկրորդ շրջամբը. — Ներկու երկամա-
տրումներ. — Ռ'ւր գերակշիւ է Սահակ Պար-
թեւի ազդեցութիւնը և ուր եզմիկեան. — Պար-
զութիւնը Աստուածաշունչի մէջ. — Եզմիկի
ոգիւն. — Ռ'ւրն է իր զօրաւոր կողմը. — Ինչ-
պէս կը մշակէ իր լեզուն. — Ներկրորդ շրջ-
անի գործերը բաղդատմամբ մարտափորձի-
րուն. — Գլխաւոր գիծերը իր լեզուի գեղեց-
կի զարդաբարակամբ. — Ինչպէս կը զգացը-
նէ զօրութիւնը. — Ինչպէս կը զգացնէ աշ-
խարհը, կենդանութիւնը. — Պատշաճօն զգա-
ցումը. — Իր խօսքերու երաժշտութիւնը. —
Նկարչութիւնը և իր լեզուն. — Շատ տեսակ
գիտութեանց վրայ կրնայ մոյմ լեզունով խօ-
սիլ.

Թամին 434 ուսանողաց խումբ մը կը
դառնար Կոստանդնուպոլսէն, ուր իրենց
հիւլէն լեզուի գիտութիւնը կատարելա-
գործելու գնացեր էին։ Սահակ Պարթեւ
այս խումբէն իր գրական աշխատութեանց
գործակից կ'առնէ Եզնիկը¹։ Այս տարե-
թիւէն վերջ արտադրուած գործերն են որ
կը կազմեն ինչ որ ես Եզնիկեան երկրորդ
շրջանը կը կոչեմ, հայերէն լեզուի հրա-
շակութաներու շրջանը։

Իոյլը այն գործերը զորս Նորայր իր
Ուսանողաց խումբէն մէջ թողարկած է², և որոնց

կարեւորագոյններէն շատ ընտիր հաւա-
քածոյ մը կազմած է թողնեան³, Եզնի-
կեան երկրորդ շրջանի արտադրութիւններ
են։ Չեմ ուզեր ըսել թէ ամէնքն ալ 434
տարիէն վերջ աշխատուած են. այս գոր-
ծերէն զոմանա, ինչպէս ամբողջ Աստուա-
ծաշունչը, Սահակ արդէն տարիներ յա-
ռաջ լոյս հանած էր, բայց նոյն իսկ ա-
սոնց վերջին ձեռքը, վերջին ձեռք 434
տարեթիւէն վերջն է որ կու տայ⁴։

Եզնիկեան երկրորդ շրջանի գրուածնե-
րուն մէջ ալ՝ որ մեծամասնութիւնը կը
պարփակէ Մեսրոբեան դպրոցի արտա-
դրութեանց, երփնաւորման երկու աստիճան
կը զանազանին։ Աստուածաշունչին և Ընդ-
դէմ Աղանդոցին։ Յետինիս երփնաւորումն
ունին, Ոսկերեանի քանի մը ճառերէն
դուրս՝ հատորաւոր մեկնութիւնները Մատ-
թէի աւետարանին, Պողոսի Թուղթերուն,
Եսայի մարգարէին, Սերբերիանոսի ճառե-
րը, Կիւրեղ Աղեքսանդրացիի Ս. Գրոց մեկ-
նութիւնը, Եւսեբիոսի Փրոնիկոնը⁵։ Աս-
տուածաշունչը Սահակ Պարթեւին է, ինչ-
պէս Ընդդէմ Աղանդոցը Եզնիկին⁶։ Երկու
վեհագոյն արուեստագէտներ որ ետեւէ են
լեզուին կերպարանց տալու. մէկը վար-
պետն է, իրաւցնէ, բայց ծերացած. միւսը
աշակերտն է, բայց իր կենսերին ու ա-
րեան աշագնեանողին մէջ, Եւ երփնա-

1. Առեւ՝ հանդերձ Եզնիկեան զատառագոյն զայն-
կարեւորագոյն գիտութեանց զթարգմանութիւնս հաստատէր
ճշմարիտ օրինակօք բերելովք. Կորին, Վարք Մեքս,
էջ 33 ՏԿ. Վենետ. 1894։

2. Հմտ. Կորին վարդապետ, էջ 21-29։

3. Հրատ. Վերնա 1866

4. Հմտ. այս զլուծու առաջին ծանօթութիւնը։

5. Այս դատուն են ըստ Նորայրի, թողովք քանի մը
մանր գրուածներ՝ նաեւ Վարք Պաւղոսի Ամպատակա-
նի, — ճառ Պապայ Միայնակցի, — Պատմութիւն
Միայնակցի Երփնաւորումը, — Վարք Յովնանեան Գրեց.

այո, — Աթանասի Աղեքսանդրացւոյ՝ Վարք Ամտոնի
Միայնակցի, — Պատմութիւն Վարքայ Սրբոյն թեմե-
ղայ, — Վիպարիւն Սրբոյն Իսկոնիսիսի Ամտոնացւոյ
Հայնակցի, — Վիպարիւն Սրբոյն Ապոկոնի, — Ա-
րիստիդէս Չատագովորիւն քրիստոնէական կրօնից։

6. Կորին Սահակ Պարթեւին և Եզնիկի համար կը
գրէ. « Եւ շատ եւս մեկնութիւն գրող թարգմանէին »։
Բայց Փարպեցիին և Կորինի նախընթաց խօսքերէն ու-
րոշ չը հասկնայ թէ Հին ու Նոր կտակարաններուն մէջ
բուն աբողոք Սահակն է, ինչպէս Մեկնութիւններուն
մէջ Եզնիկ։

տորման այն տարբերութիւնը որ կայ Աստուածաշունչին ու ընդդէմ Աղանդոցին մէջ աւելի տարիներու թիւէն յառաջ կու գայ, քան արուեստի տարբեր ըմբռնումէ։ Աստուածաշունչի լեզուն ամենէն աւելի կը մօտեայ վահագնի երգին, ինչպէս հոն, հոս ալ պարզութիւնը այն գիծն է որ ամենէն աւելի վերջանդակում կու տայ իր նկարագրին. նոյն բառերն են, նոյն սովորական տարբերքները որ այսօր ալ ամէն հայ տան խօսակցութեան հիմը կը կազմեն, լեզուի ոչ մէկ աւելորդ զարդ, ոչ մէկ ճիգ միտքը չի յոգնեցներ. խօսքը այնչափ մերկ, նախադասութիւններն այնչափ անկախ ու կարճ են։ Մարդ պիտի ըսէր թէ ասիկայ շատ հին լեզու մըն է, գրուած ոչ թէ Սահակ Պարթեւէն, այլ խօսուած նոյն իսկ նահապետներուն ժամանակ, այնքան իրեն պարզութիւնը կը համաձայնի անոնց բարբերուն ու բնութեան։ Սահակ Պարթեւի լեզուն պարզ է՝ առանց սակայն միամիտ, առանց անհարթ ըլլալու ինչպէս են ընդհանրապէս ստորին դարերու պարզութիւնները. իրենը բարձր կրթութեան մը հետեւանք է, այնքան ձեւերը ազնիւ ու հաստատուն են բառարանին ու քերականութեան։ Ինչ որ տարբերութիւն կայ վահագնի երգին և Աստուածաշունչի լեզուններուն մէջ, խօսքին կարգն է և Աստուածաշունչը՝ հակառակ վահագնի երգին, աւելի յօժարութեամբ յատկացեալ յատկացուցէն յառաջ կը տեղաւորէ, և անկանի դիրքը ըստ շեշտին կը փոխէ՝ ինչ որ թուելեաց երգերու կարգն է, յունարէնի դասաւորութեան ազդեցութեան տակ ընդհանրացած ու աւելի ազնիւ նկատուած։ Ասկէ զատ բայը ընդհանրապէս յառաջ կը դնէ, մինչ հայերէնի հոգեւոյն աւելի համաձայն է խօսքին ետեւը ձգել։

Իսկ ել Եղիշ իմքն և աղախիմ իր ընդ մահ և միտ դնիմ մահ արք քաղաքիմ յերթալմ անրա, միմնի եղիւ մա ընդ իրամքմ, միմնի ամց մա ընդ ծործոր հովտիմ. և ապա ոչ եւտ տեսիմ գնա, իւ երթայիմ անքա ընդ ծործոր հովտիմ ու. զիլ ընդ մանապարնիմ. և պատմիցիմ մոցա պա. հապամք մատրեստամեայցմ, և կայալմ զմոսա, հարցիմ և ասեմ. Ո՞րք ես գու և ուստի՞ գաս, կամ յո՞ երթաս. իւ ասէ ցմոսա Եղիշիմ. Գուստր եմ ես ծերայիցից, և փախուցեալ եմ ես յերեսաց մոցա, զի մատնելոց եմ մոքա ի կերակուր ձեզ. իւ ես եկի կալ առայի չողոփեմեայ իշխանիմ զօրաց ձերոց՝ պատմել մահ զբամս ճշմարտութեան, և ցուցանել մահ զմանապարնիմ ընդ որ երթայցէ և տիրեսցէ ամենայն լեռնայիմ կողմանցմ, և ոչ միտմ ումեք լիցի վմաս ի զօրաց դորա՝.

Սահակ Պարթեւ երբ Աստուածաշունչին այս ձեւը կու տար, թերեւս եօթանասուն նուէնիցամեայ էր. և առանց ուզելու դրած է իր լեզուին մէջ բան մը իր կեանքին միակերպ կանոնաւորութենէն, իր զարկին հանդարտութենէն և իր մազերու սպիտակութենէն։

Այս ծերունիին կու գայ միանալ Եղիշիկ, և ահա հայերէնի մէջ կը մօտնէ աշխոյժ, երեւակայութիւն, վառ գոյներ ու շարժում՝. Եղիշիկ այն աստիճան, երեսունուհինգամեայ թերեւս, իր տաղանդին և իր հասակին հասունութեան մէջն էր։

Երկու բան թոյլ տուած են այս երիտասարդին իր կարողութիւնները լաւագոյն ձեւերու տակ մարմնացնելու. զօրաւոր կազմուածք, զօրաւոր և դասողութիւն։

Այն, երեսակայութիւն, աշխոյժ, այս բոլոր զգացումները շատ ներկուտ ու զոր, ծունկայ կերպով կը կրէ։ Անոնք իր միտքը միշտ զրաւած, միշտ արթուն ու միշտ ստեղծելու մէջ կը պահեն. զինք մղած են կեանքի շատ տեսակ երեւոյթներու վրայ անխտիր մտածել ու զանոնք խոր զգալ, առանց սակայն երբէք ջլախաւարի նշաններ ցոյց տալու. թուութիւն, անարիւնութիւն, անհասարար շարժումներ, այն.

1. Եղիշիկ, ԳԵ. Ժ.

2. Անխորի կը դնեմ պտակեր մը հոս՝ որոնք երբեք նաւորումն ունին իր բոլոր էջերը.

Այլ թերեւս զհեցիկ իրեն և բարեկամն աք. և այն աղէկաց նազանք են. բայց սակայն քան զսիրամարգ

զհեցիկ չիցիս, և ոչ այնպէս ծաղկելից համազայտան թեւս ունիցիս իրեն զայն թուուն, որ վարսիցն և զքսակերն, որ խորեացեալ և խաղանալ փառքիւնալ բազմաճառակ տոտիւն թաղիք թեզ զհեցիկութեամբ։

Ինչ պայծառութիւն ցոյցերու և երեսակայութեան.

քան իր լեզուն ներկուռ է վարդակարմիր ու քաջահնչիւն:

Բայց աւին, երեւակայութիւն, աշխոյժ որ կարող են մարդու խորերէն պատկերներ վեր հանել, միտքը ամպերով պիտի պատեն եթէ ասի զօրաւոր չլլայ, անոնց վրայ ճառագայթելու: Եւ գաղափար մը զոր կ'ունենայ մարդ, միայն այն ատեն կատարեալ ձեւեր կ'առնէ, երբ ինք կը դադրի մտքին վրայ ազդելէ և միտքը իրեն վրայ կ'ազդէ:

Եւ ճիշդ ինչ որ նկարագիրը կը կազմէ Եզնիկին՝ իր զօրաւոր դատողութիւնն է: Կորին երեւակայութեան մարդն է. Եզնիկ բանին. գերի չըլլար և ոչ իր իսկ անձին. ինք թէ կը ստեղծէ և թէ կը քննադատէ, ինք բանաստեղծ և արուեստագէտ է միանգամայն. կրնայ կատարելագործուիլ, կրնայ հրաշակերտներ արտադրել:

Եւ արդէն շատ ընտրութիւն և շատ խտապահանջ մտալի մ'ունի նկատմամբ նոյն իսկ այն հայերէնին զոր կը գործածէր Մեսրոբեան դպրոցի ամէն անդամ, և զոր ինք իսկ գործածեր էր իր նախափորձերուն մէջ:

Իր լեզուական ծանօթութիւնները աւելի ընդարձակեր ու ճշդեր է պարսկերէնի, ասորերէնի և յունարէնի հմտութեամբ: Իրեն արդէն ցերականութիւն մը շինած է ուր իւրաքանչիւր խօսքի մասերը զանազանած է իրենց փոփոխութիւններովը, իրենց ենթածնւերովը, իրենց զարտուղու-

թիւններովը, և իրենց օտարութիւններովը: Իր բառարանին մէջ՝ զոր անհամեմատ ու ազնիւ կերպով ճոխացուցեր է, առնելով նոյն իսկ կորինէն իր չնաշխարհիկ բարդութիւնները¹, որոշած է արդէն իւրաքանչիւր բառին ստուգաբանական վերլուծութիւնը: Ստէպ իր խօսքերուն մէջ այնքան յստակ գործածութիւն ունի բառերու, որ անփոփոխ կերպով կրնան բառգիրքի մը սիւնակներուն մէջ անցուիլ²: Գիտէ աւանդմէ՛ն ո՛րն օտար է, և ո՛րն է գաւառական. գիտէ իւրաքանչիւր բառին ու մասնիկին պատմական ամբողջ կեանքը, ըսկըքնական իմաստը, ընտանեկան առումը, բարձր առումը, պայմանադրական իմաստը, իմաստը զոր առած է գիտութեան ու գրականութեան մէջ, հեթանոս ոգին ու քրիստոնեայ ոգին³: Զգացած է թէ խօսքի իւրաքանչիւր մասն որչափ առաձգական, նութիւն ունի, ինչ աստիճան կարելի է բռնադատել զանոնց առանց խորտակելու: Եւ իր բառերու պողպատի կազմութիւնը ստէպ կը մեղկացնէ իկ փաղաքշականութիւնը, ժպտի գիծ մը զոր վահագնի երգին մէջ գտած է ու սիրած:

Ասոր համար ալ իր Երկրորդ շըջանի գործերուն մէջ Թօթափած է բոլոր այն փոշին որ յատուկ է Նախափորձերուն, գեղջկական պարզութիւնը, անհարթութիւնը, օտար ձեւերը, անախորժ կրկնութիւնները: Այս թերութիւնները ոչ թէ բուրովին անհետացած են, այլ այն աստի-

1. Նորայր մինչև անգամ գտած է (տես Կորիս 6 վարդապետ էջ 484-489) այն բոլոր բառերն և ըստածոյններն որոնց ուղղակի կամ անուղղակի Կորինի աղբյուրութիւնը կը յայտնեն Պողոսի Թուղթերու մեկնութեանց մէջ՝ ոք Եզնիկեան ճիշդորդ շըջանի գլխաւոր գործերէն մէկն է:

2. Զանգուրն ի յայտն ծեփելոյ, զոսն հանելոյ, — և զմարերն ի յալն ամանալոյ, — Մտթ. Մեկն. Բ. էջ 466:

Բազում անգամ գիր պաղատանց մատուցանէին Թաւառաց . և մինչդեռ ի ձեռս մատուցանելիացն իցէ զին, պաղատանց ցիր կռիւ, և յորժամ Թաւառն ձեռն արկանիցէ, պարգևաց մարմակ անուանի. Սերեբանոս, ապ. վ. Ենեա. էջ 58:

3. Օրինակներ իր բառերու սահմաններուն դրած ու չափութեան:

Առի՛ ճիշտակ ոգի, ... ասի և զև ոգի, զոր թէպէտ և ի մեր լեզու այս չար ասեմք, որպես ի խորամոց հարցն մերոց առաջնոց շատ սովորաբանս ի մեզ կորցնելոյ, այլ զիտեմք՝ եթէ յայն հոգմ է, և հոգին ոգի: Քանզի յորժամ թէ ասեմք՝ թէ սք ընէ, ասորնայս ասն՝ այս ընէ: Հնդդէ Աղանդոց, ապ. վ. Ենեա. էջ 91-2:

Ոգոյն և հոգմս անուն երբայեքերէն և յունարէն և ասորերէն նոյն է. նա թէ և հայերէն ոք մանր միտ զընիցէ՛ նոյնպէս գտանի. յորժամ ստղծնապէս ոք յամենց իցէ՛ ասէ. շնտ ոգի կլանել, շնտ ոգի առնուլ, և այնու զողոյս՝ զոր միշտ ծծեմք՝ յայտ առնէ. էջ 90:

ճան նուազած՝ որ զրեթէ կատարելութեան մէկ կարեւոր տարրը կը կազմեն և Տեղ տեղ բառի մը անսովոր օտուտը, համաձայնութեան անսովոր ձեւ մը, ընտանեկան ըստածք մը անհրաժեշտ պէտք է դատուի կարծես, մեղմելու համար երբեմնաւորման այն շլացուցիչ պայծառութիւնը և շեշտի ու ամանակի այն բազմաձայն հնչականութիւնը որ կ'արձկուի իր էջերէն:

Իր այս աւարտուն արտադրութեանց մէջ իսկ փնտռելով լեզուական գեղեցկի այն գաղափարական՝ որուն ձկտած են Մեսրոբեան դպրոցի զբազէտները՝ կը զբտնուի կազմուած նոյն տարերքներով որ Նախափորձերուն մէջ կը սաղմնակարծի, կորիւնի մէջ կը շեղի, և Եզնիկի մէջ իր համեմատութիւնները կը գտնէ: Այս տարերքն են ճիգ մը զօրութեան և շարժում մի:

Զօրութեան զգացումը տալու համար Եզնիկ աւելի սիրով կը գործածէ ստորագրականը, զոր ընդհանրապէս նախադասութեան վերջը կը ձգէ, աւելի հնչուն ու մեծավայելուչ իրաւցնէ, քան սահմանական ներկան՝ որ ընտանեկան է, անշուք ձեւով ու խուշ շեշտով՝ կը թողու վահագնի երգին ու Աստուածաշունչի անկախ խօսքերը: Ինք թուեցեալ երգերու բանահիւսութիւնը կ'ընտրէ, զոր անհամեմատ կերպով կը զարգացնէ. իր խօսքերը ունին իրենց գլխաւոր նախադասութիւնները, իրենց միջանկեալները, իրենց քանի մը ստորակարգեալները, հանդերձ իրենց ջրկակայ պարագաներով, որ ամբողջ խումբի մը սպաւորութիւնը կ'ընեն: Փաղափարները կորիւնէն նուազ բայց միշտ դեռ սաստիկ կ'ըմբռնէ, զորս բացատրելու համար սաստիկ ալ բառեր կը փռնտոնէ, պայծառ, խիտ գոյներով որոնք ամբողջ գործը բացատրեն, և երբ պակսին

այսպիսի բառեր, ինք ճարտար է տասնականներ հնարելու Մէկ գաղափարը մի անգամ բանով զո՛ր չըլլար. կը կրկնէ, նոյնը կը զգացնէ նաև յաջորդ բառին մէջ, իրարու վրայ կը բարդէ, կը փոխարեւէ ամբողջ պատկերի մը կը վերածէ:

Երբ կը զգայ որ խօսքը պիտի տկարանայ, իմն, ինչ, ոմն, որ պզտիկ մասնիկներով, կամ ցուցական դերանունով մը, կամ դիմորոշ յօդով մը զայն վեր կը վերցնէ, զօրաւոր շիգերով ու շեշտով:

Բոլոր այս նիւթերը յատուկ են առողջ, զօրաւոր մարմին մը կազմելու. որ ծանր ու դանդաղ զանգուած մը պիտի ըլլար՝ եթէ չունենար մեծ ճկունութիւն մը. բայց Եզնիկ բոլորովին շարժում է, փոփոխութիւն. Հոմանիշներու ստուար պահեստ մ'ունի. կրնայ փոխել անունը, դերանունը, բայը, մակբայն ու շաղկապը և երկու, երեք անգամ, նոյն իսկ եթէ նոյն բարդութեան մէջ հանդիպին:

Ոչ միայն ձայները կը փոխէ, այլ նաեւ դիրքերը, ժամանակները, հոլովներն ու թիւը:

Խօսք մը ստորակարգեալ նախադասութեամբ կը սկսի, ուրիշ մը գլխաւորով կ'աւարտէ, միջանկեալով մը երկուքը իրարմէ կը զատէ, կամ ստորակարգեալով գլխաւորին խնդիրը բայէն կը զատէ: Մէկ անգամ կ'երկարածոցէ, միւսը կարճ կտրելու համար: Դիմաւոր բայը խօսքին վերջը կը ձգէ, աներեւոյթի մը հետ հանդիպած առեւ թէ յառաջ կը դնէ թէ ետեւ, երկու ածականի կամ գոյականի մէջ կ'ազդեցանէ, կամ ընդհակառակն երբ բայը երկու բառէ կազմուած է, կամ բաղադրեալ ժամանակ մըն է, կ'երկփոխէ զանոնք իրենց հետ կապ ունեցող բառէն կամ խօսքին ուրիշ մասերու մէջ գետեղելու համար: Անուն բային ոչ միայն իրեն սովորական դիրքին մէջ կը թողու, այլ

1. Զամուր լեռամբ թէպէտ և բերք բերուց զօրոց պատրեցն, աղեղանս շարիցն, ի կեիւ մաշիցին, տէգ աքձակիցն, գեղարդուն շողացուցանիցն, մեքենայս կազմիցն, հնարս հնարիցն. սակայն ամուր և ա-

նառիկ լեռանցն՝ ինչ ոչ ֆառիցն, գեղեմնց զոյժ և զօրութիւն թափիցն՝ և նմա ինչ ոչ ազգիցն:

Ոսկեր. Մէկն. Եսայիայ, Տգ. Վենետ. էջ 1.

նաև խօսքին մէջը կը տեղաւորէ, վերջը կ'աքսորէ՝ երբ անորիշ գերանուն մըն է, կամ երկու բայերու մէջ կ'ազուցանէ՝ եւ թէ երկուքին ալ կը վերաբերի:

Սահմանականը, ատորադասականը և ապառնին միեւնոյն խօսքին մէջ զիրար կը փոխանակեն առանց ժամանակի այլայլութիւնն ցուցնելու: Անհրեւոյթի մը յօդը իրմէ նախընթաց բառին կու տայ, կամ քանի մը գոյականներէն ու ածականներէն միայն առաջինին վրայ կը կրկնէ, մինչ ամէնքն ալ իրաւունք ունին պահանջելու: Յատկացուցիչը յատկացեալէն յառաջ, յատկացեալէն ետեւ, ածականը նոյն իսկ երբեմն երկայնը՝ նոյն իսկ դերանուանաւ կանը իր գոյականէն յառաջ կամ ետեւ, համաձայն կամ անհամաձայն, սեռի խնդիրներ բայէն յառաջ, ընդհնրեւ կը գիւրգիւնէր՝ որ խօսքին վերջը կը հարցնեն: Ոչ մէկ նօրութեան առջեւ չընկրկիր Եզնիկ: Որ ոք, որ ինչ, իրաքանիսր ոք, մի ոմն, ոչ ոք և ուրիշ նման աստութիւններ զոր ժողովուրդը իրարու հետ զուգած է, ինք կը բաժնէ երբ կ'ուզէ, ինչպէս կը հռոացնէ մի՛ աղբւլականը իրեն հրամայական եղանակէն, կամ ա՛ռ, ի նախդիրները՝ իւրենց անհրեւոյթ խնդիրներէն, և ի միշի, ի միշ, ի վերայ, ցնետ և ուրիշ նախադրութիւններ իրենց նախդիրներէն կը մերկացնէ իրենց խնդիրները զարդարելու համար: Ոչինչ, ոչինչ կայ Եզնիկի մէջ որ չլարժի, որ ձեւ մը չառնէ, որ իրեն յատուկ քմահաճոյք մը չուենայ: Ինք կաղծէք դրութիւն մը չունի, կը ատեղծէ միայն՝ ուրիշներու թողովով որ իր մտածութեանց մէջ զաստուորութիւն մը գտնեն: Իրեն միտքը անկարելի է գուշակել քանի որ գործի մէջ է: Բուրովին կամք է, բուրովին ազատութիւն. ծիծեռնակի թռիչք:

Անոր համար ալ իր այս ջրջանի արտադրութեանց մէջ քան ուրիշները և քան ինքզինքն ալ եղած է աւելի մեծ, աւելի շարժուն, աւելի քմածին ու կամածին ինչպէս պալատ մը նոր արուեստի, գեղեցիկ սակայն՝ քանի որ անտեղութիւններն իսկ իրենց տեղն են, քանի

որ գիտցած է գտնել զատշաճը՝ հելլէն արուեստի այս փայլուն գիծը:

Եթէ զօրութիւն տալու համար նոյն զաղափարը կը շեշտէ, կը նայի որ կորիւնի պէս, հոմանիշները յանհուն չերկնցնէ, աստիճանաւորութիւն մը կը դնէ մէջերին. կամ երկուքն մէկը միւսին յատկացուցիչ ընել, կամ եթէ երկու նոյն ժամանակի բայեր են մէկը անցեալ դնել, կամ գործողութեան մը մանրամասնութիւնը բացատրելու համար, — ձեւ մը այնքան ընտանեցած թուեկեաց երգերով, — յարակից բայերը յորդել, որոնք մտքին մէջ միշտ ժամանակ կը ծնանին: Կ'ընէ այն բուրը ինչ որ կարելի է պատրելու համար աչքը, ականջը նոյն իսկ հոն՝ ուր միտքը կը պակսի: Իր աւելադրութիւնները, իր զեղչուցները, իր տեղափոխութիւնները՝ կամ պէտք են խմտտը վերջանալու, կամ գոյները պայծառացնել, կամ խօսքի կազմութիւնը ողորկացնել, կամ շեշտը կանոնաւորել, զօրացնել, քաղցրացնել: Դիմորոշ յօդ մ'անգամ չէ փախած իր փետուրէն յանգագաստից. ամէնքն ալ ուշադրութեան, խնդի, ըլլալու իրաւանց մասնիկ մը կը տանին հետերին իր տաղանդէն՝ երբ կը դիմեն բառի մը ծայրը կառչելու:

Ո՛հ երաժշտութիւնը Եզնիկի խօսքերուն. ոչ ոք, ոչ ոք մեր զրականութեան մէջ կը մօտենայ անոր: Նարեկացին մէկ եղանակ մը գտած է, շատ զգալի՝ իրացընէ, բայց այնչափ կրկնուած՝ որ ականջը անզգայ կը դառնայ. Հիւրմիւլ միշտ փոքրածայն կ'երգէ ու միակերպ յոյգեր կ'արթնցնէ. Եզնիկ՝ իր նախադասութեանց քանի մը անգամներով ամբողջ կեանքի մը արամադրութեանց շեշտերը կը զգացընէ, նման այն երգահաններուն որոնք երեք չորս ձայնանշանով ամբողջ երգախաղը կը գրեն: Միւրթ խօսքին անդամներուն շեշտը հաւասար է, ինչպէս թուական ոտանաւորի մը մէջ, երբեմն մէկ կողմ մը որոտումի պէս կ'երկարաձգուի, որուն հակակշռելու համար միւս կարճ անգամը կայծակի մը պէս կը պայթի: Փանի մը

տաննեակ վանկեր՝ որոնք մէկ շեշտի վրայ կը կեդրոնանան, որոնք մանրակոտոր ամանակներով կ'ընդհատուին, որոնք իրարու հետ ֆուկա մը կը կազմեն . մարդ պիտի ըսէր թէ երբէք մէկ նախադասութեան շեշտը միւսին նման չէ: Իր շեշտին գաղափարը կրնան տալ միայն այն խմբերը որոնք կը ծովանան, կը տարածուին ու հոգին ցնծութեան հրճուանքով մը կը լեցնեն:

Փեղարուեստներէն միայն նկարչութիւնն է որ կրնայ օրինակ ըլլալ Եզնիկի լեզուին: Երեւակայեցէք կառւած մը ուր հաւաքուած ըլլան խումբ մը անձանց, ամէնքն ալ ազնիւ կամ շրջապատէն ազնուացած, լեցուն ու ճապուկ ձեւերով, ներկուտ կեանքով և արտայայտութեամբ, ուր գիծերու և գոյներու ամբողջ երկարած գումարներ, բեկբեկութեան, ցանցահիւստիներ ընդխառնին, որոնք ասկայն իրար զիրար դաշնակաւորեն, վերցնադական, ոգեիրաւունքն՝ ինչպէս անծինքներուն նայուածքներն ու կեցուածքները, և այս բոլորը ծածանի, երգէ ոսկէնշոյլ գուլշի մը մէջ՝ ուր երանութենէն, զմայլանքէն նոյն իսկ տարիներէն ամէնքն ալ բիրեղացած ըլլան անորոշի թիթիւ մշուշի մը մէջ՝ քայց թիթիւ ինչպէս այն հիւստուանքներ որոնցմով երբեմն կը ծածկուին մերկութիւններ՝ աւելի որոշ, աւելի հրապարիչ տեւեռուելու համար, կ'ունենաք պաւստորութիւնը այն լեզուին՝ արժեքմով խօսած է Եզնիկ իր երկրորդ շրջանի տասնեակ մը գրուածներուն մէջ:

Ու Եզնիկ այս լեզուն կրցած է գործածել գիտութեան շատ ճիւղերու մէջ:

Ունի ըննադատական էջեր

Իսկ արդ եթէ արդար խօսիլ իմէ ոք զգաղդէացոցն կարծիքէ, որ զայնչափ թիւ ամաց զրեցիմ, ապա յիրաւի իցէ Ոցա և այլոց պատիր պատմութիւնն հաստալ: Ապա թէ այս անցամէն ըստ ըմոթիւմ, և ամենեւին իսկ անվաւերական է. թէպէտ և այլազգ իմէ իրանմարի, իսկ եթէ զայս այսպէս ոք համարրիցի, զգործի հետ զայ՝ և զժամանակացմ ճառս չառնուլ յամծմ առանց

ըմնութեամբ. եւ եթէ այնչափ հազարաց ամաց՝ որ ըստ Ոցա ժամանակագրութեամբ Ժողովոյ, պայազատ ազգաց համգոյմ ըագմութեամբ ժամանակիմ յատաչ բերէմ, և իրս իմէ և գործս՝ որ ի միջի գործեցամ, միաբամ ըստ երկակնութեան ժամանակացմ, թերիս յիրաւի ոք այսր ամողը հարկանէր, թէ գուցէ արեւք կայցէ ի մոսա ծշմարտութիւմ. իսկ եթէ տասն միայն առն կայուածքս այնչափ բիւրս ամաց համարեցամ, ո՞ր ոք ոչ զառանցութիւմ զայնմպիսի քանմն և առասպիլ համարիցի, Գուցէ ուրեք անուամեալ շարքմ՝ ոչ զառ ի մէծջ կարծեալ ամս Յշանակիցիմ, այլ՝ այլ իմչ սակաւաւոր ժամանակի ամջրպետութիւմ. Քանզի և առ եզգիտացոց մախմեօքմ յուսնականմ իմմ ասէիմ. այսիմքմ է դամ. սաւոր ատուրմ՝ երեսուն ատուրս քովանալուք տարիս կողէիմ, և այսք ամս զերեքամսնայ ժամանակսն անուամեիմ. զժամանակսն ասեմ. և ըստ իւրաքանչիւր տարեաց զերեքամսնայ փոփոխմունս՝ ի տարի համարէիմ: Ըմբոմ և ի զէպէ, թէ և Քաղղէացոց անուամեալ շարք՝ կամի մոյմպիսի իմչ յայտ առնել՝:

Քերականական էջեր

Ի կատարած վասն զաղամեացմ որդւոց. Յնք. րայցիցիմ՝ վասն մաւուսան. քայց մարթի և այմ. պէս ըմթնոմու՝ զի եւ զգաղտեանցմ յայտ առնիցէ, դարծալիմ՝ վասն օրիորդի. եւ այմ զի՞մչ իցէ, զի զձայնաւոր Ոշնանգիցիմ որ ըմջ ամծայնմն խառնիմ՝ ոչ զրիցիմ, այլ ըմբոմ զամծայնմն և ապա յըմթեցուածոյմ կարգէ՝ որպէս և հասանել կարէ որ ըմթնոմն, ածէ ի վերայ իւրաքանչիւր անծայնիցմ զձայնաւորսն, և մար. թի զմայն այլ և այլ ազգ ըմթնոմու. Այսպիսի իմչ. հետարեաց թէ զրիցէ զկնմմ միայն և զոս և զսէ առանց ձայնաւորացմ. և հարկ լիմիցի ըմթեցոյցիմ յաւելուլ զձայնաւորսն իւրաքանչիւր ումք ամծայնիցմ, և ապա՝ ասել իբրեւ և կարծեաց՝ կեր, կուր, կոր. և այսպէս իբրեւ փոխիցէ զձայնաւորսն, այլ և այլ բարբառս ցուցանմմ. Այսպիսի շատ իմչ առանմծիմ կայ յերրայցիցիմ, պարտ է թէ և յամմմայմ լեզուս. եւ զազուծ իմչ է որ յերբայցիցիմ արուարայ սսի, և ի յոյմմ իզարաք. յուսիւմ և ծով ամզ արուաբար ասի, և ի յոյմմ իզարաք. և փոխանակմ միաւորիմ զազամաւորմ զմէ. որպէս յործամ ասիցէ երկիցք, փոխանակմ սսելոյ թէ երկիմ, և այս յստորիմ և յերբայցիցիմ մոյմպէս գտանի, ևսն եկն և երթմ և կրթմ և արթմ և փոխանակմ ամուամմ որ առմնզ գտանի, երրայցիցի և Ստորիմ՝ արուիմ այլազգ ասնմ զերթմ և զեկ, և իզիմ՝ այլազգ. զի յասելոյ անտի միայն թէ երթ, արուիմ զիւրմ օւ. րոյմ իմամայ, և էպ զերմի՝:

Արուեստից էջեր

Տես զի՞մչ գործն արուեստմ՝ մամանլ գործոյ ճարտարագետիմ. տիկս իմմ կազմէ որ ոչ յամծմն ունիցմ զփութիմ, այլ ընդ խիթի՝ առնուցուլ փոխ օտար օղ, և ապա յիրիոյ՝ փքոցմ ի ցըմցուղսն հողմարիք, և ամուի յամմնայ փողսն տալ զփութիմ, և իմամայ՝ թէպէտու փութը խաղացէ՞ Ոուազ իմչ չհարկամի. և այմմ եւս հմարս հմարի. մատամբք յօրիմմ և զեզգեղէ զմուազմմ:

Եւ ուստի՝ իցէ քեզ այն, ո՛վ մարդ, ուստի՝ ի մացար զփութսն օղորկալս կազմել, և զմաշեալ օղմ տնտամարք ի նուագս յօրինել, կարի իմն, աւսէ, և ի մտմարարար հարցանմես. ո՛չ կամեազոյմ ասացի թէ պատկերն եմ Աստուծոյ, և աստեմ յիմ բնութիւնս հայեցայ և մմանեցուցի. քանզի յիս տեսանմն օտար շուռն եկամուտ, և պատեանքս ստեպ բամալով և խիսանելով՝ ընդունին զօղմ հաւաւալախաւում, ճեսանմն, զի երկու փողակք տամ և առնուն զօղմ, իբրեկ ցեցողով իւրք սոսորդով է բերամս. տեսանմն զի և օղմ մտամէ, և խօսք չլինիմ, թէ ոչ լեզուն ի մէջ անցեալ զմուագսմ յարգարիցէ՜:

Բայց իր ստեղծածը մանաւանդ վէպի լեզունէ.

Չայս առ ծեղ ասեմ՝ որք հաղորդիք խորհրդոյն, և առ ծեղ՝ որք մատակարարք մորին իցէք. զի կազում զգուցութեամբ քաշխիցէք զպարգեւմ. քանզի չիցեմ սակաւ պատիժք և ծեղ, եթէ զիտիցէք զպարիս ուրում, և համարձակիցէք վայելել յայսմ սեղանոյ. արին մորա ի ծեղաց ծեր խնդրեցիք. ծեթ սպարապետ ում իցէ, եթէ հաւաւաւաւան, եթէ զթագ իսկ ի գլուխ ունիցի և անարժանութեամբ մատչիցի, արգել՝ զի մեծ քամ զմորայն՝ դո՛ւ ումիս իշխանութիւմ. ո՛ր, եթէ աղբիւր յստակ ջուրց յամծ առնուիք պահել խաշանց, և տեսանելիւ զգոյխարի միոյ շարախեալ աղբով զբերամ, չտայիք թոյլ խոնարհիկ և պղծատորել զյստակ աղբիւրմ. իսկ դու աւարիկ ոչ զլրոյ, այլ զարեան աղբիւրմ յամծ առեալ, և տեսանես չարայար տղմով շաղախեալ, և գալ մերծեմալ կամի, և չսաստես նւ չարգելուս, և զոր մերել թողութեամ ունիցիս. չամս չայտրիկ այսպիսի պատուով պատուեաց զծեղ Աստուած, զի զայնպիսիմ քմնիցք. այմ է ծեր պատիւ, և մոյն զգուցութիւմ, մոյն և պակս համօրեմ, և ոչ սպիտակ պարեգօտիւրմը. զոր կրկեալ, ողորկեալ, ըմբ ամծմ արկեալ, փերեւերտեալ շրջիք՝:

Իւ բանաստեղծութեան.

Ձի բոմբիւր շուրջ զմորք պատեալ սրարեցուցանելի, և ցնորք ամծպիտք խո՛ժոռաղիմացմ երեւին. եւ որոյ և ոչ մի ինչ բնութիւն կարաց լուսաւորել, և ոչ խարուկածիմ բորբորեալ քոցք հմազարտելիմ լրջացուցանել զստուր զիշերն, Բայց միայն երեւել մոցա ինքնակաց խարոյկ ի ծրկիւղիւ. զարիտուրեալ յամբերույթ տեւելմն այմորիկ, համարելի չար եւս քամ զոր տեւսամէլիմ, էր զի մշամօք ցնորիցմ պակշելիմ, և էր զի ոգուցմ մատմութեամբք լքամէլիմ, զի յամկարծօրէմ և յամկարծուտ մածամէլ տնն ի վերայ. յայս այմ գիարգ և էր՝ ամբ ամկամէլ, և պահէր ամարկաթ բամտմ արգելեալ. ծեթ հոգազործ էր և եթէ հոգի և եթէ անպատակամ աշխատութեանցմ զործաւոր՝ ըմբօնեալ յամոյն տագնապ հասամէլ. քանզի միով խաւարայիմ շղթայիւ ամեմեքեամ կապեցամ, եթէ հոգմ շնչէր,

և եթէ թամծարխիտ ոստոց քաղաւայմ հաւուց բարրառ հմչէր. եթէ յորդուիթիմ ջրոց հոսելոց բոմութեամբ, և եթէ ցոմբիւր սպառնալիցալ վիւմաց հոլովից, և եթէ ըմթացք աներեւոյթք աւմամոց կայտեւից, և եթէ բարբառ անաղկմ զազանաց գոչելոց, կամ անդրէմ յամծմ բնիւլոց ի քարանձաւաց, լերամց ծայմից արծազամգայ իրոյց զմոսա զարհուրեցուցեալ. Ձի աւմնայն աշխարհ պայծառացեալ լուսով լուսաւորէր և անխափա զործով կայր պնդակազմ, բայց միայն ի վերայ մոցա տարաբանէլ ծամր զիշեր, օրինակ խաւարիմ որ յաշորդելոց է զմոսա, ինքեամք ինքեամց իսկ ծամրազոյմք էիմ քամ զխաւար:

Այս էլէն վերջ կը համարձակիմ կրկնել Մ. Գարագաշի, Եղնիկի այս պաշտօնատար քուրմին այն խօսքը, զոր ինձ դեռ անցեալ ամառ կ'ըսէր Պ. Չօպանեան, թէ Մեր ազգը շատ մեծահոգի, շատ ազնիւ և դաժ ըլլալու է քանի որ այսպիսի լեզու մը խօսած է:

Եղնիկի այս լեզուին ամենէն աւելի մօտեցեր է Արարամ Ջննակացի՝, ինք կարդացեր է Նախափորձերը, կորիւնն ու Եզնիկեան երկրորդ շրջանը. ըմբռնած է այն բաղադրութիւնը որով Եղնիկ իր գոյնբերուն ու գիծերուն այն անսովոր փայլը կուտայ, և առած է Նախափորձերէն ինչ որ անոնց մէջ գեղեցիկ է գտած. իր նկարագրականը պիտի մնայ այն մեծ նրբութիւնը երանգներու՝ որոնք յատուկ են փափկութիւններ արտայայտելու. Տեսէք ինչ ձեւեր կուտայ Նախափորձերու այս խօսքին, Գրիստոսի գերեզման իջնելուն վրայ. Էջ միայն, և վերացառ քաղում ժողովրդիք՝, — Իչեր մի և համեր ընդ քեզ թագուան, իրքեալ զգործանաւոր՝ որ մեկնակի իրանէ միայն և վերանայ պատկեալ քաղում ընկերանեան՝: Ընկերանեան բարի նրբութիւնը հոս պարզապէս չքնադ է և անբացատրելի:

Մեարդեան դարոցէն ոչ որ իրմէ աւելի կրցած է թեքել հայերէնը՝ կնկան մը, ձեւով և ոգւով գեղեցիկ, և անզգալի կլորութիւնները զգալի կերպով արտայայտելու:

1. Սեբերիանոս, ճառ Ե.
2. Մեհէ. Մաթ. Հո. Գ.
3. Իր երկու գործերէն, պատմութիւն Արեւելեան վիշտի և ի վիշտն Արեւելից (որոնք վրայ ուսումնասիրու

թիւն մը տես Բագմ. 1906 թիւ 5 և 6) միայն կտորներ ունիք:

4. Եւսեբ Եկեղեց. պատմ. Ա. 18,

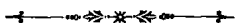
5. Ի վկայան Արեւելից, Սոփերք Ի. էջ 70:

դուք էլքը աղաւթիք միամիտք տաճարասուք, զորս վասն փափուկ մտն արկիմ ի վարժ և կալամ որսորդք ապակամիք. զուք էլքը ծիծառուք տնասուք, որ ճոռուղէք քաղցրածայն բարբառովք ի տաճարն սրբութեամ, և մտիմ օօք հարամիք և համիմ իւրաքանչիւր բովոց. զուք էլքը ճնճողուք շիմամուտք ծայմակիցք մարդկամ, և հասիմ վարութեակք ապակամիք ցրուցիմ իւրաքանչիւր երամոց¹.

Միս բառի ներկայութիւնը՝ փոխանակ մարմինի, վաղժամութիւն մըն է. մարդ կարծէ թէ դեռ երէկ գրուած է... բայց ինչ որ լեզուին մէջ գեղեցիկ կայ, կ'եւրեւի թէ ժամանակագրութիւն չունի. աւելն դարու է:

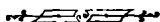
Հ. Ն. ԱՆԻՐԻՆԵԱՆ

Շարայարելի



Ս. ԲԱՐՍԷԻ ԿԵՍԱՐԱՑԻՈՅ

« Յաղագս վեցօրեայ առաջը արարչութեան »



Էջ 116. տող 24. « Զայս ասնն քաղեցիք, որ միշտ ընդ աստեղս հային », Ուղղ. քաղեցայք¹.

Հմտ. էջ 150. տող 16. « Զիք քաղեցայ և ոչ աստեղագէտ », ի

Էջ 116. տող 24. « Եղիցին ի նշան և ի ժամանակս և յաւուրս և տարեկանս » ... ի զեաց ժամանակաց:

Ուղղ. « ի զեացս... »:

Էջ 118. տող 16. « Ծնանի մանուկ դժուարին երկամբք մօրն՝ որ ծնանին, և կայ մանկաբարձն զեգեղեալ տեսանել՝ թէ արժէ իցէ մանուկն եթէ էգ. կատարեալ կայ լսել զաղաղակ լալոյ մանկան, զի այն է նշանակ կենաց նորա »:

Ուղղ. « կարկասեալ կայ լսել »:

Ականջը կը կառկառի լսելու թէ երեխայի ձայնը և թէ համբելու վայրկեանները, ստուգելու ո՞ր աստղի տակ ծնանելու ըրպէն:

Հմտ. « Արդ ո՞րչափ ժամս վայրկենից և

ըրպէից համարիցի անցեալ աստեղագէտն մինչ կայր ոչ ունէր մանկաբարձն լալոյ մանկանն », կայր ոչ ունէր նոյն է ընդ կուսկասեալ կայ լսելու. տող 27:

Էջ 118. տող 30. « Եւ դարձեալ եթէ այլ ոքն եւս զիպեսցի ժամաբաշխն, և ըրպէհհամարն՝ արտաքոյ տանն որ ծնաւ մանուկն... ճանաչել զժամ մանկանն՝ որ ծնաւ, ենէ... Եւ թուի ինձ այլ այդ... »:

Ուղղ. « այրուք... տանն ուր... մանկանն՝ յորում ծնաւ... ինձ այլապէս »:

Էջ 120. տող 30. « Արդ ցեբը վրիպեցուցանեն աստեղագէտը զմարդկութիւնս. զի զնեն երեսս պատուականս զանուն աստեղաց, և զմեկնութիւն իրացն յանառնոցն՝ որ առ մեզս բառաչեն՝ տանեն »:

Ուղղ. « իրս,.... բառաչեն եւ արածեն », ուղղելով նաեւ կիսադրոսիւքը՝ մարթի ընթեռնու. « զի զնեն իրս պատուականս զանուն աստեղաց, և զմեկնութիւն իրացն՝ յանառնոցն որ առ մեզս բառաչեն և աւրածեն »:

Էջ 120. տող 33. « Զի թէ յանառնոց առնու երկինք զօրութիւն գիտել և ճանաչել զՆպս և զիրս մարդկանս, ապա և հնազանդեալ են այլոց պատճառակեաց, զի ի խոտակեր անասնոցն առցեն սկիզբն իրացն մեկնութեան »:

Ուղղ. պատճառակեաց, այսինքն կենդանակերպիցն. որով գուշակութիւններ կը կատարուին:

Էջ 122. տող 35. « Քանզի ոչ ոք երբէք ի թագաւորաց պահեաց գտանել զժամս որդւոյ իւրոյ աստեղօցն՝ տեսանել թէ հասանից՝ նմա վիճակ թագաւորութեան, և թէ ոչ. և ոչ ի ծառայից ոք երբէք եղել տէր, թէ զայս այսպէս մեկնիցեմք... Եւ զիմոյ արդեօք ոչ ոք պատանեաց ժամանակ ծննդեան ծառայութեան միում ունէր յայտոց թագաւորաց, որք կարգ ըստ կարգի թագաւորեցին »:

Ուղղ. « ոչ ոք պահեաց ժամանակ ծննդեան ի ծառայից միում ունէր » ?...:

Թերեւս Ս. Բարսղի միւռն եղբը է ըսել թէ ինչպէս այս թագաւորներուն՝ որ իրարու յաշորդեցին, ծառայից մէկը չպա-